

Het verleden bepaalt het heden en de toekomst I (1997)

Sieth Delhaas

Juniorenweekend ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van *De kleine Zusters van de Heilige Joseph* - Heerlen 14 en 15.11. 1997

Inleiding

We gaan vandaag met uw geschiedenis aan de gang. Toen ik dit voorjaar zuster M. interviewde zei ze, dat haar collega-zusters van haar, als jongste, verwachten dat zij 'straks' het 'licht uit zal doen'. En opruimen. Maar dat vond ze niet zo leuk.

Goed: het licht uitdoen. Dat betekent dat onder u als jongsten van de congregatie *De kleine zusters van de Heilige Joseph* er rekening mee wordt gehouden, dat de congregatie met u als laatste generatie afloopt.

Misschien moet ik het nog sterker stellen: u weet zeker, dat met uw 'verscheiden' het licht van de congregatie uitgaat.

De vraag doet zich dan voor: gaat dat licht tegelijkertijd uit met het overlijden van de laatste zuster?

Of, zou je het licht ook voor die tijd uit kunnen doen? Terwijl er nog zusters leven? Het licht, bijvoorbeeld zelf uitdoen? Kiezen voor een eigen vorm om dat licht uit te doen? Als ritueel?

En als je dat dan doet: is dat dan een teken van ongelooft in je eigen werk?

Ongelooft in de kracht van jullie eigen profetisch leven?

Neem je door zelf het licht uit te doen de mogelijkheden al bij voorbaat weg dat anderen, vrouwen die niet binnen het instituut van het religieuze leven staan, jullie fakkel overnemen?

Is de mogelijkheid van zelf het licht uitdoen het overdenken waard?

Dingen gaan voorbij

Om het afsterven van uw congregatie bestaan emoties bij jullie allen. Uitgesproken of niet. Afsterven. Een triest woord.

Misschien kun je ook het woord voorbijgaan gebruiken.

Misschien is dat een redelijker woord.

Dingen in ons leven gaan voorbij. Dingen kunnen niet altijd blijven bestaan. Niet alleen dingen, ook personen.

Jezus gebruikt het woord voorbijgaan in Mattheus 24: 34,35 als hij zijn discipelen onderricht over 'de laatste dingen'. *Ik zeg u, dit geslacht zal geenszins voorbijgaan, voordat dit alles is geschied. De hemel en de aarde zullen voorbijgaan, maar mijn woorden zullen geenszins*

voorbijgaan. Deze beide teksten komen bijna hetzelfde voor; ook in Lucas en Marcus. Dat wil zeggen dat het voor de vroege gemeenten heel belangrijke woorden waren.

In de mensengeschiedenis gaan dingen ook voorbij. 'Gelukkig', zullen we voor heel veel dingen zeggen. Want bij veel gebeurtenissen verlangen we dat ze voorbijgaan. En wel zo snel mogelijk. Waarom willen we dan dat deze congregatie *De kleine Zusters van de Heilige Joseph* niet voorbijgaat? Waarom zouden we wensen dat ze voortbestaat? Waarom wensen we niet dat het religieuze leven in deze vorm voorbijgaat?

Meent u echt, verlangt u er werkelijk naar dat dit religieuze leven zoals u het nu leeft blijft voortbestaan?

Het voorbijgaan van de congregatie hangt niet samen met het ouder worden van u zoals u hier zit. Of doordat jullie krachten het begeven. Of doordat jullie er over 30 of 35 jaar zeker niet meer zullen zijn. Het ligt niet aan u dat de congregatie voorbijgaat. De oorzaak van het voorbijgaan is, dat er zich geen nieuwe vrouwen melden die met jullie mee willen doen in deze vorm van leven.

Over die oorzaak worden allerlei vragen gesteld. Binnen jullie congregatie en er buiten. Men gist en zoekt antwoorden waarom dit leven vrouwen, jongere vrouwen niet meer aanspreekt.

Soms moet je gewoon feiten vaststellen: de tijd van het religieuze leven in de vorm van de kloosterbeweging is voorbij. Misschien moeten we zelfs zeggen: ze is allang voorbij. Ze bestaat nog hier en daar op een oneigenlijke manier. Omdat mensen er nog aan vasthouden. Om heel diverse redenen. Maar de beweging is voorbij.

Want over welke beweging spreken wij?

Ik wil met u een korte tocht door de geschiedenis maken om te zien

- a. waarom, wanneer, waar is het religieuze leven in de vorm van de monniken en nonnen ontstaan en welk doel diende het?
- b. wat is de motivatie van bepaalde vrouwen in die religieuze geschiedenis geweest om in een bepaalde tijd religieuze te zijn?

Ontstaan

In de tijd van de Romeinse keizer Constantijn in de 4e eeuw na Chr. ontstaat er een nieuwe vorm van ascese: het monnikendom. Het verlangen naar ascese is niet een zaak van enkelen. Het is een enthousiasme dat bezit neemt van de massa in de romeins-christelijke wereld. Dus het is een massabeweging. Het is niet iets van een enkeling.

De oudste vorm van het monnikendom is het eremietenleven. Dan gaat het over de zogenaamde woestijnvaders. Er bestond voordien al een vorm van ascetisch leven binnen de gewone maatschappij. Dat was niet speciaal voorbehouden aan christenen. Ook in andere godsdiensten kende men de vorm ascese. Echter nu zonderen deze ascetische mannen zich in grote getale af. Ze trekken zich terug in de eenzaamheid. Eerst nog in de buurt van nederzettingen. Later volgt de radicale vlucht uit de wereld. Men vecht met de demonen.

Waarom ontstaat die massale beweging in die tijd? Het is een reactie op de pracht en praal van het Romeinse christendom. Het is een verlangen naar de bron, de ware aard van het christendom. Men zoekt naar de manier hoe Jezus leefde in de woestijn. In feite willen de woestijnvaders de materie ontvluchten.

In Egypte ontstaat rond 320 van onze jaartelling een nieuwe vorm van kloosterleven waar de Romeinse keizer een bepaalde vorm van religiepolitiek voert. Dit hangt samen met gnostische stromingen in die tijd. Dan moet men niet denken aan heidendom versus de kerk. In die tijd bestaan vele stromingen die een vorm zijn van het Christendom. Het 'monnikendom' verspreidt zich met een enorme snelheid over vele landen rondom de Middellandse zee.

De uit Egypte afkomstige Pachomius - circa 320 - stelt in plaats van het ongeregeld leven in de woestijn, een geregeld leven in een kloostergemeenschap voor onder leiding van een abt.

De regels die Pachomius stelde waren: oefening, onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de abt, strenge discipline - tegen kuisheidszonden -, geen privé-eigendom, arbeidsplicht zoals matten en manden vlechten, handenarbeid en akkerbouw. Niet bekend uit die tijd zijn een intredegelofte en een verplichting tot levenslang kloosterleven. Het eerste klooster stond aan de rivier de Nijl.

Pachomius stichtte ook het eerste nonnenklooster.

Opvallend is de vroomheid van de oudste monniken. Het doel van de beweging is het verlangen naar *volkomenheid*. In Mattheus 19:21 zegt Jezus: *Indien Gij volmaakt wilt zijn, ga heen, verkoop uw bezit en geef het aan de armen, en gij zult een schat in de hemelen hebben, en kom hier, volg Mij.*

Wil je volkomen zijn dan vraagt dat een volledige breuk met de wereld, het doden van alle zinnelijke, zintuigelijke verlangens en begeerten, het verbreken van alle banden met thuis, je land, vasten, waken, zittend slapen, soms mogelijk insluiting in nauwe cellen (kluizen), het dragen van harde, de huid open schurende kleding, afzien van elke vorm van lichamelijke zindelijkheid, het voortslepen van zware ijzeren kettingen, houten kruisen, het angstvallig vermijden van maar de aanblik van een vrouwelijk wezen.

Door de onderdrukking van de natuur wordt het fantasieleven aangewakkerd. In heftige innerlijke gevechten worstelen de monniken met de demonen, die hen als wilde dieren, sater,

centauren of naakte vrouwen verschijnen, hen vreselijk verleidelijke beelden voorspiegelen of hen boze gedachten in het hart geven.

Het monnikendom is overgenomen uit veel oudere vormen van ascetisch leven. In Egypte en India waren er al ver voor onze jaartelling vormen van monnikendom. Het Manicheïsme praktiseerde dit in de derde eeuw in Egypte en heeft, zegt men, het pessimisme versterkt. Bovendien heeft de Hellenistische filosofie op de christelijke ascese ingewerkt.

Er vindt vanaf 400 een snelle verspreiding van het monnikendom plaats naar Egypte, Syrië. Er ontstaan vele kloosters in Palestina, door het toenemend aantal pelgrimstochten, evenals in Griekenland en in Cappadocië - nu Turkije -, waar de naam van de heilige Basilius van Caesarea mee verbonden is. De regels die hij voor de monniken maakte, zijn in het Griekse monnikendom bewaard gebleven, zoals in de westerse kerk de regels van Gregorius de Grote.

Er ontstaan spanningen tussen clerus en monnikendom, vooral omdat bepaalde stromingen monniken van de clerus eisen evenals zij af te zien van het huwelijk en bezit.

Er gaan ook afschuwelijke leerstukken rond bijvoorbeeld verspreid door monniken in Mesopotamië, die menen dat er vanaf de geboorte in de mens een demon heerst. Dit alles komt voort uit een bepaalde lezing van het evangelie en de bijbel. Bisschoppen en synoden binden de strijd aan tegen uitwassen zoals in de vijfde eeuw de zuilheiligen. Dit verschijnsel was vooral in Syrië verbreid waar zulke heiligen soms dertig jaar op een zuil zaten. Dus naast de geordende kloosters, leeft ook het ongeordende, woestijnmonnikendom voort.

Tijdens een bijeenkomst van het concilie van Chalcedon in 451 wordt besloten dat het monnikendom onder het gezag van de bisschop van het diocees moet komen. Daarmee viel samen een gelofte waardoor de monnik een levenslange verbinding aan moest gaan met het klooster.

Vanaf de tweede generatie monniken ontstaat er een bijzondere vorm van monnikenliteratuur: biografieën en moraliserende traktaten. Deze bieden voor honderden jaren steun en voorbeelden voor vele generaties monniken.

Na 370 verschijnt het monnikendom in Europa. Namen als Hieronymus in Rome en in Milaan die van Ambrosius zijn aan dit ontstaan verbonden. In Noord-Afrika is Augustinus de gangmaker en in Frankrijk Martin van Tours, 396. In plaats van in de woestijn werden er nu geschikte plaatsen gezocht voor kloosters in afgelegen oorden, zoals eilanden voor de kust van Frankrijk.

In Europa stootte het monnikendom op heftig verzet. Jovinianus in Rome, hij was zelf een asceet, waarschuwde om het ascetisme niet te overschatten. Jovinianus wilde de kloof dichten tussen ascetische en getrouwde christenen door te stellen dat seksuele onthouding en vasten geen meerwaarde hebben in Gods ogen. Alle goede christenen wacht dezelfde beloning. Het doopritueel vormde het kernpunt van zijn argumentatie. Het doopsel was een rite de passage waarmee iemand opgenomen werd in de christelijke kerk. Jovinianus benadrukte de eenheid ervan en de kracht van het doopsel dat een christen immuun maakte om door de duivel 'ten val gebracht te worden.'

Een andere gallische (nu Frankrijk) monnik, Vigilantius dacht er net zo over. Hieronymus bestreed beide tegenstanders hevig in zijn geschriften.

Conclusie: de oorzaak van het ontstaan van het monnikendom lag vooral in vlucht uit de wereld, de wrede tijd, het geweld van het Romeinse rijk, de rijkdom van de elite.

Uit de noodzaak om deze monnikenbeweging te kanaliseren werd in 543 de Regel van Benedictus van Nursia geboren. Ook toen was het een zeer gewelddadige tijd. Die van de Barbaren en veroorzaakte het einde van Rome en het Romeinse Rijk.

De regel schreef een vaste woonplaats voor de monniken voor om het kwaad van het rondzwerven te voorkomen en het afzien van eigendom, een leven in kuisheid en gehoorzaamheid.

Nadruk kwam te liggen op arbeid, zoals akkerbouw, huishoudelijk werk en handwerk. De rigoureuze aspecten werden uit de ascese verwijderd. Intrede tot het monnikendom werd zoveel mogelijk verzwaard.

Het klooster had de plicht tot gastvrijheid en verzorging van armen, het inrichten van een kloosterschool om de kloosterlingen te onderrichten.

Na de dood van Benedictus bleef de regel behouden dat er in de kloosters altijd aandacht moest blijven voor literair, schriftuurlijk en wetenschappelijk werk.

Het kloosterdom is één zo niet de belangrijkste cultuurdrager en -doorgever geweest in Europa.

Hildegard von Bingen (1098-1179)

Een bekende abdis in de Duitse landen, die een klooster liet bouwen in Bingen aan de Rijn is Hildegard. Vanaf haar zesde jaar leefde zij in een klooster. Zij heeft zich tot ver in haar volwassenheid verzet tegen de visioenen die ze van klein kind af had. Niet in het minst omdat visioenen-hebben levensgevaarlijk was in verband met de kerkelijke Inquisitie.

Als ze 42 jaar is, barst de hemel open en zijn de visioenen niet meer stil te houden. Ze vertelt over een vurig licht. 'Het doorstroomde heel mijn geest en het doorgloeide mijn hart als een vlam die niet echt brandde, maar alleen verwarmde, zoals ook de zon iets, waarop zij haar stralen richt, verwarmt.'

Haar mystiek is verbonden met de zogenaamde Oosterse kerken die bestonden naast de officiële Byzantijnse kerk.

Een vrouw had in die tijd weinig aanzien. Een abdis had in het Duitse rijk vanaf de tiende eeuw echter een gelijke positie als een rijksvorst, maar moet dan wel tot de adel behoren. Ze kon land in leen geven, privileges verlenen. De vrouwelijke religieuze was goed geschoold, gaf vaak onderwijs aan kinderen van adel en vorsten. In die tijd werd het celibaat voor de geestelijkheid ingevoerd, werd het huwelijk een sacrament voor de vorsten, de Mariaverering kreeg voet aan de grond als model tegen 'de slechte vrouw'.

Door haar visioenen verwerft Hildegard aanzien, hoewel ze veel tegenstand heeft van de abt van het klooster op de Disibodenberg waar ze eerst met haar medezusters woont. Ze maakt

zich zelfstandig als ze 49 jaar is en vestigt zich met achttien nonnen in Bingen op de Rupertsberg. Ze overlijdt in haar eenentachtigste levensjaar. Ze heeft door haar visioenen een zwakke gezondheid gehouden.

Ze heeft veel geschreven, onder andere de *Scivias* waarin veel van haar visioenen in woord en beeld zijn opgeschreven en tot nu toe zijn bewaard gebleven. Ze schrijft een boek over geneeskunde, ze hervormt het alfabet, schrijft driehonderd brieven aan onder andere paus Eugenius III. Ze kapittelt daarin de paus over de moord op de Katharen. 'Verjaag deze mensen uit de kerk door ze te verbannen en niet door ze te doden, want ook zij zijn geschapen naar Gods beeld'. Ze schrijft aan de Keizer van Duitsland, aan Bernard van Clairvaux, aan de Franse koningin Eleanora van Aquitanië in verband met haar scheiding van de koning van Frankrijk. Daarnaast ontvangen bisschoppen en prelaten brieven van haar. Ze waarschuwt vooral tegen politieke toestanden en macht.

In haar visioenen en beschrijvingen daarvan stelt ze theologische vragen aan de orde die door de kerk nog niet waren aangesneden. Ze schrijft naast dit alles tachtig muziekstukken en veel gedichten.

De lofprijzing van God is voor Hildegard essentieel. Daarnaast schrijft ze over de kosmische theologie en de antropologie. God, de oerkracht der liefde is haar drijfveer. In haar werken is de aanzet te bespeuren van wetenschappelijke ontdekkingen die ongeveer 500 jaar na haar dood zouden plaats vinden. Ze wordt gezien als één van de grootste en meest geniale persoonlijkheden van Europa.

Tot het eind de vorige eeuw echter is er vooral in kerkelijke kringen laatdunkend over haar gesproken.

Haar betekenis in haar tijd: een grote stroom bezoekers van alle rangen en standen. leken, geestelijken, bisschoppen, zieken en armen zochten haar raad en bijstand.

Clara van Assisi (1194-1253)

Haar eigen naam was Clara Sciffi. Met haar zestiende jaar trad ze in in het klooster. Ze wilde niet trouwen. Ze was door haar vader, een belangrijke ridder, uitgehuwelijkt aan een veel oudere man. Een normaal verschijnsel.

Ze was in contact gekomen met Franciscus van Assisi. Hij heeft haar (laten) ontvoeren in de nacht voor haar huwelijk. Iedereen was dronken. Zo kon ze eenvoudig via de achterdeur, de deur waardoor de doden werden uitgedragen, ontsnappen. In diezelfde nacht werd ze door Franciscus gewijd, met toestemming van bisschop Guido. Diezelfde nacht werd ze ook door broeders van Franciscus weggebracht naar de Benedictinessen van St. Paulus. Haar zusje Agnes volgt haar als er ook voor haar een bruidegom is uitgezocht. Er komen vrouwen van overal naar de plaats waar Clara leeft en dan schenken de monniken haar het kerkje op de Subasio, de berg van St. Damiaan. Ze vertrekt bij de Benedictinessen en ze sticht het eerste armenklooster voor vrouwen.

De paus verzet zich tegen haar handeling juist vanwege haar armoederegel opgeven. Een abdis als voorbeeld van de levenshouding om de minste te zijn kan hij niet begrijpen. Haar beweging groeit. De paus komt tussenbeide.

Clara's armoederegel is zeer streng. Te streng volgens kardinaal Hugolino.

Clara slaapt op een bundel stengels van de wijnstok. En een blok hout is haar hoofdkussen. Franciscus verbiedt het haar in verband met haar gezondheid. Maar ze zet haar leefwijze voort.

Clara leeft in een tijd van buitengewone culturele bloei en economische groei. Er wordt veel land ontgind en bebouwd. Er komt een wijd verbreidde handel op gang. Het verschijnsel stad doet zich gelden met een opkomende burgerij in Zuid Europa. De algemene bloei veroorzaakt ook een grote bevolkingstoename. Maar het is ook de tijd waarin een felle en langdurige strijd woedt tussen de keizer van Duitsland en de paus.

Het is de tijd dat er universiteiten ontstaan in Parijs, Bologna, Oxford waar theologie en filosofie de belangrijkste vakken zijn. Maar ook de tijd van afwijkende ideeën in theologie en filosofie, die door kerk steeds meer worden onderdrukt. Ketteren worden voortaan verbrand.

Het is het tijdperk van het wereldbeheersende pausdom.

Bedelorden komen op. Clara komt met ze in contact. Het is de beweging van de navolging van het arme leven van Jezus. Monniken leefden opnieuw niet allemaal in kloosters, maar deden geestelijk werk onder de bevolking.

Franciscus waarschuwt tegen rijkdom. De kerk begint tegen rijkdom te preken zonder zelf iets van haar rijkdom te laten schieten. Franciscus blijft een gehoorzame katholiek. Clara is veel consequenter. Halsstarrig doet ze wat ze voor Jezus wil doen. Ze schrijft prachtige brieven aan een prinses in Tsjechië, die, evenals Clara, afziet van een machtig huwelijk en een klooster sticht in haar land.

Teresa van Avila (1515-1582)

Teresa is opnieuw in de belangstelling gekomen in de jaren tachtig van onze eeuw. In die tijd zijn er door onderzoek van feministische theologes originele teksten ontdekt van Theresa's autobiografie. Er bleken nogal wat stukken uit latere uitgaven te zijn geschrapt.

Teresa bleek niet die ingetogen vrouw van de hagiografieën te zijn, ze was nogal opstandig. De inhoud van haar eigen boek bleek echter niet bestemd te zijn geweest voor publicatie, maar geschreven voor geestelijk leiders, zodat ze haar zouden kunnen leren en beoordelen. Juist doordat de inquisitie actief was.

Het boek was ontstaan na Theresa's bekering in 1554 rond haar 40^e levensjaar. Toen werd ze overstroomd door mystieke ervaringen. Ze weet er geen raad mee. Sommigen merken iets. Ze

heeft last van het vooroordeel van de mensen om haar heen. Woorden schieten te kort om de Godservaringen te verwoorden.

Als ze het eerste exemplaar van haar ervaringen aan haar geestelijke raadgevers laat zien, zijn deze geschokt. Ze vragen haar het te herschrijven. Pas in 1565 is het klaar. Ze krijgt problemen met beoordeling door haar biechtvader. Maar de controle en het wantrouwen sterken haar zelfverzekerdheid. Ze leert haar eigen weg te gaan. Tegen alle tegenwerking in sticht ze nieuwe kloosters. We leren haar kennen als een bevlogen vrouw. Haar levensverhaal is een pleidooi voor het gebed.

Eenzijds spreekt ze over haar eigen zondigheid, anderzijds heeft ze verregaande kritiek op de 'hoge heren'. Ze is voortdurend op zoek naar wijze raadgevers die 'de onderscheiding der geesten' hebben. Ze beklagt zich over de domheid van veel geestelijken. Ook hier zie je weer: ze wil leven in armoede, maar de overheden van de stad en de provinciaal verzetten zich. Dat is een schande voor de stad. Is werkelijke armoede een bedreiging voor de geestelijke leiders?

Enkele voorbeelden over de strengheid van de regels waarin Teresa leefde:

- geen zuster mag een ander omhelzen, noch haar gelaat of handen aanraken;
- nooit worde aan de zusters een vaste dagtaak opgelegd, maar allen moeten zich beijveren zo te arbeiden, dat de zusters kunnen leven;
- geen zuster mag ongesluierd verschijnen, tenzij voor haar vader en moeder, broers en zusters wanneer hier voor enige wettige reden bestaat, en dan nog alleen voor personen die niet zozeer komen ter ontspanning, doch ons veeleer stichten, in de beoefening van het gebed helpen en ons geestelijk troost schenken;
- zusters moeten altijd van aalmoezen leven en geen enkel vast inkomen hebben. Zolang zij het kunnen uithouden, mogen zij geen aalmoezen vragen, doch moeten zij, zoals de H. Paulus deed, door handenarbeid in haar levensonderhoud voorzien. God zal voor het noodzakelijke zorgen.

Teresa kiest voor kloosterhervorming. Een strengere leefwijze. In het kader van de kerkhervorming in haar tijd: Luther (1483-1546) is een duivel in Theresa's opvatting, oordelend naar alles wat ze over hem hoort. In Theresa's tijd vond het grote concilie van de Contrareformatie plaats en de scheuring van het Christendom.